

GYVIEJI ARCHYVAI

Vilniaus kraštas po Lenkijos okupacijos jungu

Bendras potvynio pasekmes „Kurier Wileński“ aprašė 1931 m. gegužės 14 d. numerio vedamajame straipsnyje „Katas-trofiškos potvynio pasekmės“. Švenčionių apskrityje sunaikinta 524 ha pasėlių. Potvynis ypač nusiaubė Kemeliškių valsčių. Vilniaus-Trakų apskrityje sunaikinta 184 ha pasėlių. Visoje Vilniaus vaivadijoje sunaikinta 1 043 ha žiemkenčių. Smėliu užpilta 1 127 ha ariamos žemės. Žuvo daug šakniavaisių atsargų. Buvo užlieta apie 40 gyvenviečių. Nuo vandens nukentėjo 2 300 ūkių. Bendrus vaivadijos nuostolius birželio 9 d. pateikė ir laikraštis „Slowo“. Be sunaikintų pasėlių ir žemės ūkio produktų, buvo sunaikintas gyvas bei negyvas inventorius. Bendras vandens nuneštos žemės plotas toks: ariamos žemės 3 800 ha, daržų ir sodų 277 ha. Užpilta smėliu: ariamos žemės (be žiemkenčių) – 1 327 ha, pievų – 2 230 ha. Žemės ūkio produktų nuostoliai sudaro 23 444 centnerius. Potvynis sunaikino 4 326 centnerius valstiečių turėtų rugių, 12 089 cent bulvių ir daržovių, 3 720 cent pašarų ir 3 410 cent šiaudų. Vanduo nunešė apie 21 120 vežimų, daug kitų ūkio reikmenų, pakinktų. Daug nuostolių potvynis padarė ir Naugarduko vaivadijoje bei apie Gardiną.

Dvarininkų savivalė

Vilniaus krašte stambiams žemvaldžiams priklausė 25-30 % visos ariamos žemės. Vidutinis dvaro ūkis Vilniaus vaivadijoje buvo 406 ha, Naugarduko vaivadijoje – 733 ha. Dvaro ūkyje Vilniuje 19,1 % sudarė dirbama žemė, 15,3 % pievos ir ganyklos, 44,6 % miškas, 11 % nenaudojama žemė (W. Ormicki. *Życie gospodarze Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej. Kraków, 1929*). Dvarininkai ir stambūs grūdų pirkliai iš valstybės gaudavo dideles eksportines premijas. Kreditą už grūdų užstatą galėjo gauti tik dvarininkai, nes užstato minimumas buvo 300 tonų grūdų. Valstybinis šalies ūkio bankas, turėjęs pirmiausia kredituoti valstybines ir municipalines įmones ir organizacijas, iš tikrųjų daugiausia finansavo stambią privačią pramonę ir dvarininkus. Iki 5 ha ploto ūkiai 1927 m. už 1 hektarą vidutiniškai mokėjo 2,38 zl žemės mokesčio, o stambios latifundijos, didesnės nei 2 tūkst. hektarų, už 1 ha mokėjo 1,01 zl. Ūkiai iki 5 ha, užėmę 14 % visų žemės naudmenų, sumokėjo 28 % visos išieškotos mokesčių sumos, o už 2 tūkst. ha didesni ūkiai, kuriems teko didesnį žemės naudmenų dalis, sumokėjo tik 6,3 % bendros mokesčių sumos. Žemės ūkio ir žemės reformos ministro postus užėmė stambūs dvarininkai – grafai Račinskis, Chlapovskis, Nezabitovskis.

Okupuotoje Vilniuje imtas taikyti 1919 m. liepos 10 d. seimo priimtas žemės refor-

mos įstatymas. Jis numatė kitur dvarininkams palikti 180 ha žemės, tačiau Rytų Kresuose – 400 ha, o iš tikrųjų žymiai daugiau. Valstybė atlygindavo už paimamus dvarininkų miškus.

Žemės ūkio darbininkams ypač skaudus smūgis buvo 1933 m. priimtas vadinamasis jungtinis įstatymas, kuris, viena, žymiai pablogino visų pramonės darbininkų socialinį draudimą, antra, beveik visiškai likvidavo šį draudimą ž. ū. darbininkams. Šio įstatymo pagrindu 1933 m. lapkričio 11 d. žemės ūkyje buvo panaikintos ligonių kasos, o jų vietoje dvarininkai įpareigoti savo darbininkams teikti medicinos pagalbą. Tačiau darbininkas galėjo gydytis tik pas tą gydytoją, kurį nurodys dvarininkas. Eidamas pas gydytoją darbininkas kiekvieną kartą pirmiau turėjo gauti dvarininko pažymėjimą, kad pas jį dirba ir turi teisę gauti medicinos pagalbą. Ši pagalba teikta ne ilgiau kaip per 26 savaites, o šeimos nariams tik per 13 savaičių. Be to, į šią pagalbą neįskaičiuoti vaistai ir pagalbinių medicinos priemonės, už ką darbininkas turėjo mokėti pats. Dar daugiau, Vilniaus žemės ūkio rūmai, siekdami sumažinti darbininkų norą gydytis, pareikalavo nustatyti aukštas baudas tiems, kurie kreipsis į gydytoją „be rimtos ligos“.

Dvarininkiška „Gazeta Rolnicza“ 1933 m. rugsėjo 3 d. str. „Žemdirbystės darbo laikas“ ryžtingai pasisakė prieš bet kokią darbo dienos reglamentavimą žemės ūkyje. Atseit, žemės ūkyje įvairiais laikotarpiais neįmanoma nustatyti darbo valandų skaičiaus. Reglamentuoti darbo dieną žemės ūkyje ne tik negalima, bet ir neetiška, nes neetiška nuo vasaros darbo dienos atimti 2 geriausias vėsius darbo valandas (užuomina į darbą, prasidedantį 6 val., o ordinarijos 4 val. ryto).

1928 m. vasarą mažą žemės valstietis Lebedis iš Šalčininkų valsč. Vaušių kaimo dirbo savo rėžyje ir nepastebėjo, kaip jo arklys įėjo į pono rugius. Staiga atlėkė Brusnių dvaro savininkas Raineris ir norėjo paimti arklį. Valstietis nedavė, nes arklys jokios žalos nepadarė. Dvarininkas trimis revolverio šūviais sužeidė Lebedį, kuris tą pačią dieną Vilniau ligoninėje mirė, bado likimui palikęs žmoną ir du mažus našlaičius.

Laikraštis „Praca“ 1935 m. lapkričio 3 d. aprašė, kaip Vilniaus vaivadijos Seimėnų palivarko dvarininkas Žylinskis atleido iš darbo žmogų už tai, kad šis priklausė profsąjungai. Darbininkas kreipėsi į taikinamąją komisiją. Kol ginčas bus išspręstas, darbininkui priklausė teisė gyventi jo užimtame name. Tačiau dvarininkas drąsų darbininką

norėjo išguiti kuo greičiau, nelaukdamas komisijos išvados. Jis įsakė naktį padegti namą, kuriame miegojo darbininkas su šeima. Liepsnose žuvo mažametis darbininko vaikas ir visa manta.

1935 m. pradžioje visą Lenkiją apskriejo žinia apie tragediją Krokuvos vaivadijos Tarnavo apskrityje. Iš jaunų dienų 28 metus dirbęs kunigaikščio Romano Sanguškos dvare Stanislas Pypecas sužinojo, kad nuo balandžio 1 d. su žmona ir 9 vaikais bus išmestas į pliką lauką, neleidus gyventi net tvarte. Neradęs užtarimo nei pas kunigaikštį, nei apskrities storastijoje, nei pas vyskupą ir kunigą, iš nevilties žmogus užmušė 5 savo vaikus ir pasidavė policijai. Šis faktas sukėlė didelį aplinkinių valstiečių apmaudą.

Prieš dvarininkų savivalę nebuvo apeliacijų. Tūlas Rojcevičius, palivarko Vilniaus vaivadijoje savininkas, įsakė darbininkams pasirašyti tokią sutartį: „Aš, žemiau pasirašęs, su p. Rojcevičiumi sudarau šią sutartį. Kartu pareiškiu, kad neturiu nieko bendra su profsąjunga ir nerašysiu jokių skundų apie p. Rojcevičių. Pasidaru visus metus dirbti nuo saulės patekėjimo iki nusileidimo. Pasidaru per kiekvieną šventę budėti, pasidaru būti paklusnus p. dvarininkui. Be manęs, privalės dirbti dar ir duktė. Išpareigoju p. dvarininkui suvyti 8 kilogramus virvių. Išpareigoju darbo metu turėti savo šakes, grėblį ir kirvį. Už kiekvieną nepaklusnumo ar stačiokiškumo atvejį p. Rojcevičius gali tuoj pat mane atleisti, o aš pasidaru apleisti patalpas ir nereikšti jokių pretenzijų“ (*Польская деревня во время кризиса, стр. 123-124. Москва, 1935*).

Dvarininkai netgi turėjo savo organizaciją – Kresų dvarininkų sąjungą. Varšuvoje buvo išleistas jos narių sąrašas (*Spis członków Kresowego Związku Ziemi. Warszawa, 1938*). Vilniaus vaivadijos skyriaus valdybos pirmininkas buvo Kazimieras Sviontekis, vicepirmininkas – grafas Jurgis Lopacinskis. Vilniaus-Trakų apskr. skyriaus pirmininkas – Kazimieras Jelenski, valdybos narys – grafas Eugenijus Tiškevičius. Apskrities skyriaus narių sąrašė yra 75 dvarininkai, tarp jų 4 grafai Tiškevičiai: du Andriejai (iš Užutrakio ir Sužionių), Eugenijus (Lentvaris) ir Jonas (Vokė). Šalčininkėlių dvarininkas – grafas Stanislovas Plater-Zyberkas. Švenčionių apskr.: Edvardas Benislavskis – Krikonių dvaras, Mielagėnų paštas; Viktoras Bukovskis – Degutiškių dvaras, Švenčionių paštas; Vanda ir Jonušai Chaleckiai iš Cirkliškių dvaro, Švenčionių paštas. Ašmenos apskrityje buvo markgrafė Janna Umiastovska, Klevyčios ir Konvališkių dvarų savinin-

kė, Dieveniškių paštas. Keli mums artimesni dvarai priklausė Naugarduko vaivadijai. Vieno jų, Baltapetrių dvaro, savininkas buvo Zenonas Kuncevičius (Kalesninkų paštas). Bent 5 dvarininkai naudojami Eišiškių pašto paslaugomis: Jaroma Sedlikovska – Didžiųjų Zubiškių dvaras, Gabrielius Sekliuckis – Emiluokio dvaras, Juozapas Sekliuckis – Gornostajiškių dvaras, Adomas Šalevičius – Versekos dvaras, Mečišlovas Voločovičius – Dzičkancų dvaras.

Ekonominė krizė paveikė ir dvarininkus. Štai kunigaikščiai Albrechtui Radvilai, 75 tūkst. hektarų žemės savininkui, Nesvyžiuje teko apsiriboti 28 kambarių apkūrenimu (vietoje 140), atleisti 40 žmonių iš 300, tarnavusių majorato dvare, paliekant visą pilies aptarnaujantį personalą ir asmeninius tarnus.

Kariniai kolonistai

Seimas 1920 m. gruodžio 17 d. priėmė „Įstatymą apie žemės skyrimą Lenkijos kariuomenės kareiviams“. Jį papildė 1921 m. kovo 23 d. vykdomieji potvarkiai. Kareiviams ir karo invalidams ne tik suteikta pirmenybė įsigyti žemės lengvatinėmis sąlygomis, bet žemė dažnai skirta visiškai nemokamai, suteikiant ilgalaikes paskolas ūkiams sutvarkyti. Buvę kariai nemokamai žeme pirmiausiai aprūpinti okupuotuose Rytų kraštuose, juos kolonizuojant „patriotiškais“ gyventojais. „Žemės skyrimas kareiviams vis tik nėra Valstybės pareiga, o tik geros valios aktas...“.

„Kiekvienas įteisintasis žemę gauna kaip nuosavybę. Tačiau iki 25 metų nuo žemės gavimo nuosavybės teisė yra apribota ir greičiau yra ne nuosavybės, o naudojimosi teisė. Tik praėjus 25 valdymo metams kolonistas tampa visišku sklypo savininku“. 1921 m. potvarkiai numatė vieną išimtį: jeigu būtina dėl ūkinių ar šeimyninių aplinkybių, tuomet sklypą galima dalinti arba parduoti ir anksčiau. Kolonistas arba jo šeima privalėjo įsikurti per metus laiko nuo sklypo skyrimo. Jeigu per metus neįsikurs arba per trejus metus ūkio nesutvarkys, sklypas galėjo būti paimamas valstybės naudai. Ūkyje kurtis galėjo ir nesantuokiniai kolonisto vaikai. Teisės gauti žemės neturėjo asmenys, bausti už nusikaltimus prieš Lenkijos valstybę, bausti kaip dezertyrai, valstybės turto ar svetimos žemės grobikai (*Osadnictwo wojskowe i przejęcie ziemi na własność państwa. Warszawa, 1922*). 1920 m. įstatymą papildęs 1922 m. liepos 15 d. seimo priimtas nutarimas traktavo jį kaip vieną iš žemės reformos priemonių.

59 % karinių kolonistų sudarė karininkai ir puskarininkai. Vilniuje 65 kolonistų

grupėje buvo 5 generolai, 7 pulkininkai, 6 majorai (tarp jų Koscialkovskis, Prystoras), 10 kapitonų, 21 leitenantas ir jaunesnysis leitenantas (podporucznik), 10 seržantų ir 3 eiliniai kareiviai, gavę sklypus šalia karininkų ir privalėję apdirbti karininkų žemę. Taip aprūpinti šaliai „nusipelnę“ kareiviai (*Cz. Madajczyk. Burżuazyno-obszarnicza reforma rolna w Polsce (1918-1939). Warszawa, 1956*). Valskybė kolonistų įsikūrimą rėmė natūra ir pinigų kreditu 30-čiai metų. Padėjo sėklomis ir iki 80 m³ statybine miško medžiaga, inventoriumi ir kt.

Laikraštis „Gazeta Poranna“ 1925 m. balandžio 17 d. parašė, kad Vilniuje yra 869 kolonistai (osadniki). Iš jų Vilniaus-Trakų apskr. 165, Švenčionių apskr. 36. Daugiau jų buvo Vileikos, Dunilovičių ir Dysnos apskrityse. Ilgainiui kolonistų skaičius didėjo. Kolonistų organizacijos buvo griežtai karinio pobūdžio. Apskričių skyriai turėjo vadovaujančius centrus vaivadijose ir Varšuvoje. Kolonistai kurdavosi vienkiemiais. Vidutinis ūkio dydis – 42 ha. Kiekvienas kolonistas buvo ginkluotas šautuvu ir revolveriu. Kiekviename gyvenamajame name įtaisyta šaudymo anga. Kolonistai buvo defenzyvos – politinės policijos – agentai, provokatoriai, šnipai ir valdžios įrankis valstiečių bruzdėjimams malšinti.

„Slowo“ 1932 m. rugpjūčio 13 d. Nr. 196 rašė, kad Vilniaus vaivadijoje yra 1 036 osadniki ūkiai, užimantys 17 083 ha žemės. Tačiau tai buvo tik 1921-1927 m. įsisteigę ūkiai, nes statistika po 1927 m. žinių neduoda. Seimo narys, buvęs ministras pirmininkas A. Prystoras karinių kolonistų suvažiavime Vilniuje 1934 m. kalbėjo: „Mes pasiuntėme jus į Rytų Kresus, ir jūs sugebėjote čia save pateisinti. Esu įsitikinęs, kad ir ateityje sunkią Lenkijai valandą jūs sugebėsite garbingai pateisinti šį vardą“.

Vilniaus apygardos žemės valdyba skyrė po 185 ha žemės generolams Bernackiui, Kačynskiui, Tokaževskiui, Žerbovskiui. L. Želigovskis keliose apskrityse gavo 1 000 ha žemės. Jis įsikūrė Turgelių dvare (Šalčininkų r.). „Valstiečio garbė“ suteikta ir Pilsudskiui – jam irgi duota žemės keliose vietose (*„Tygodnik Statystyczny“*, t. VI. *Warszawa, 1923*).

Juzefas Pilsudskis mirė 1935 m. gegužės 12 d. Visoje Lenkijoje vyko gedulo mitingai. Mūsų krašte, be Varėnos, tokie mitingai surengti pasienio kaimuose: Perlojoje, Moliadugnyje, Mitraukoje... Maišeliai su mūsų krašto žeme išsiųsti į Varšuvą. Maršalo širdį ir smegenis naktį į gegužės 13-ąją gydytojai išėmė. Mat Pilsudskis balandžio pabaigoje

ne visai aiškiu raštu buvo pareiškęs savo valią, kad jo širdį palaidotų Vilniuje, „kur guli mano kareiviai, kurie 1919 balandį man kaip vadui Vilnių kaip dovaną prie kojų parbloškė“. Maršalo kūnas palaidotas Krokuvėje, senosios Vavelio pilies požemio kriptoje. Vilniaus St. Batoro universitetui skirtos smegenys gegužės 21 d. pervežtos į Vilnių ir perduotos čia buvusiam Lenkijos smegenų tyrimo institutui. Širdis iš stiklinio indo gegužės 30 d. perkelta į sidabrinį ir tos pačios dienos vakarą traukiniu išvežta į Vilnių, kur laikinai buvo įmūrta į nišą Šv. Teresės bažnyčioje.

Smegenims ištirti sudaryta speciali komisija. Apie smegenų tyrimus išleista knyga „Mózg Józefa Piłsudskiego. Opracował prof. Maksymilian Rose. Czść pierwsza. Wilno, 1938“. 212 puslapių tomas atspausdintas kreidiniame popieriuje lenkų ir prancūzų kalbomis su daugiau kaip 30 piešinių įklijų. Atskirai išleistas 35 fotografijų albumas. Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto muziejuje Pilsudskio smegenų nėra. Manoma, kad 1939 m. prasidėjus karo sumaiščiui, juos bus išvogę ir sunaikinę Pilsudskio priešininkai lenkai.

1935 m. birželio 1 d. buvo ekshumuoti 1884 m. mirusios ir Suginciuose (Molėtų r.) palaidotos Pilsudskio motinos Marijos Bilevičiūtės palaikai. Atkasti ir 1882 m. gimusių ir tuoj pat mirusių dvynukų palaikai. Atvežti į Vilnių palaikai beveik metams buvo padėti į Šv. Teresės bažnyčios žemutinę koplyčią. J. Pilsudskio širdies ir motinos palaikų laidotuvės Vilniaus Rasose surengtos 1936 m. gegužės 12 d. Motinos palaikai įdėti į metalinį karstą, kuriame prieš metus nuo Varšuvos Belvederio iki Krokuvos Vavelio gulėjo miręs sūnus. Buvo du atskiri vaikų karsteliai. Laidotuvėse dalyvavo Lenkijos prezidentas I. Moscickis, vyriausybė, generolai ir t. t. Sidabrinę urną su širdimi prie motinos kojų pastatė maršalo antroji žmona Aleksandra Pilsudska. Visoje Lenkijos valstybėje stoji 3 minučių tykla...

Mūsų krašte kadaise buvo žinomas su Pilsudskio širdies laidotuvėmis susijęs anekdotas. Kartą Kamorūnų kaimo pusbernai prie tako kažką kasė. Pro šalį ejęs lenkuojantis vietos vyras paklausė: „Co wy tutaj robicie?“ (Ką jūs čia darote?). Apie padalinto Pilsudskio laidojimą girdėję berniokai atsakė: „Pilsudskiego janki chowamy“ (Pilsudskio kiaušius laidojame). Gavęs tokį atsakymą, lenkomanas nuėjo. Paskui keliuose kaimuose kalbėta, jog Pilsudskio kūnas guli Krokuvėje, širdis Vilniuje, o pautai Kamorūnuose...

Tęsinys. Pradžia Nr. 22, 23, 24, 25, 26, 28, 30

Vytautas Valentinas
ČESNULIS